

УДК 351.83

В. Л. МІНЕНКО

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УЗГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ
МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
І САМОРЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ**

Узагальнено теоретико-методологічні підходи провідних наукових шкіл щодо регулювання економіки та ринку праці на різних етапах розвитку суспільства. Сформульовано методологічні принципи узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання ринку праці в умовах інтеграції у світову економіку.

Ключові слова: державне регулювання, саморегулювання, механізм, ринок праці.

Theoretical and methodological approaches of leading scientific schools are generalized in relation to adjusting the economy and labor market at different stages of social development. Methodological principles have been formulated to coordinate interaction between the mechanisms of state regulation and self-regulation of the labor market in terms of integration into the world economy.

Key words: state regulation, self-regulation, mechanism, labor market.

Процеси інтеграції України у світову економіку суттєво впливають на структуру національного виробництва, висувають нові вимоги до формування структури зайнятості, професійно-кваліфікаційного складу трудових ресурсів та їх конкурентоспроможності, статусу зайнятості. Подолання негативних наслідків впливу глобалізації і світової фінансової кризи на ринок праці не можливе без наукового обґрунтування шляхів удосконалення системи державного регулювання цих процесів, що обумовлює необхідність пошуку нових підходів до розробки теоретико-методологічних засад узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання ринку праці з урахуванням накопиченого світового досвіду та особливостей соціально-економічних процесів, які відбуваються в Україні.

Обґрунтуванню проблем узгодження взаємодії ринкових і державних регуляторів соціально-економічних відносин, у тому числі і на ринку праці, присвячені теоретичні дослідження багатьох наукових шкіл, представниками яких є: А. Сміт, Д. Рікардо, А. Пігу, К. Менгер, Ф. Візер, Ж.Б. Сей, Ф. Ліст, Р. Хол, Г. Талок, Й. Броузон, К. Маркс, Д. Кейнс та ін. Достатньо високий рівень опрацювання загальнотеоретичних питань даної проблематики не зменшує актуальності вивчення її спеціалізованих напрямів, зокрема проблем взаємодії і гармонізації механізмів регулювання і саморегулювання ринку праці.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів провідних наукових шкіл щодо регулювання ринкової економіки і ринку праці на різних етапах розвитку суспільства та визначення методологічних принципів узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання ринку праці в умовах інтеграції у світову економіку.

Регулювання як об'єктивна необхідність є суспільним явищем, притаманним усім країнам, за допомогою якого вони здійснюють вплив на економічні і соціальні системи, їх формування і розвиток. Термін “регулювання” (лат. – “regulare” – підпорядковувати відповідному порядку, правилу, упорядковувати) в науковій літературі розглядається як здійснення цілеспрямованого впливу на соціально-економічну систему чи окремі її ланки. “Втручання держави в регулювання купівлі-продажу робочої сили та її раціонального використання зумовлено неспроможністю ринкової економічної системи забезпечити відтворення робочої сили необхідної якості – її загальноосвітніми характеристиками, а також забезпечити значну частину безробітних засобами для існування” [2, с. 382]. У той же час, саморегулювання окремих елементів економічних процесів притаманне тільки ринковій економіці. Саморегулювання ринку праці слід розглядати як співвідношення пропозиції робочої сили і платоспроможного попиту, за якого встановлюється рівноважна ціна праці в умовах вільної конкуренції. Поняття “державне регулювання” і “саморегулювання” мають суттєві відмінності. Однак, враховуючи те, що метою розвитку України є соціально орієнтована ринкова економіка, ці поняття потребують базових основ узгодження, гармонізації відповідно до їх теоретичного змісту, у тому числі таких категорій, як механізми, методи, принципи регулювання.

Актуальність проблеми відповідності відносин між ринками економічної системи, а також первинність останньої відносно її окремих підсистем (ринків капіталів, землі, праці тощо) в силу закону цілісності обумовлюють дослідження механізмів регулювання і механізмів саморегулювання ринку праці як складових механізмів регулювання економічної системи в цілому. Будь-який державний захід у будь-якій сфері викликає певну реакцію ринку праці, що призводить до зміни параметрів усіх процесів у його межах. Це свідчить про цілісність ринку праці та економічної системи і потребує комплексного дослідження механізмів регулювання ринку праці і механізмів регулювання економічною системою в цілому як державних, так і ринкових, а також їх узгодженості, гіпотетичної взаємодії моделі “ринок” і моделі “державна”. Таке узгодження полягає в оптимальному розмежуванні сфер діяльності держави і ринку:

– держава визначає, в основному, умови і принципи формування господарських відносин у межах обраної економічної моделі розвитку, шляхи розв'язання основних протиріч ринку і пропонує ті суспільні блага, які в принципі не може пропонувати ринок;

– ринок, в основному, регулює попит, пропозицію, вартість робочої сили: обсяги і напрямки руху матеріальних, фінансових і людських ресурсів [6].

В умовах трансформації економічної системи, формування соціально орієнтованої ринкової економіки певного загострення набувають різнопланові проблеми ринку праці, і перш за все, обґрунтування узгодження взаємодії ринкових і державних регуляторів соціально-економічних відносин. Методологічною основою дослідження проблем взаємодії і гармонізації механізмів регулювання і саморегулювання на ринку праці є теоретичні положення різних наукових шкіл щодо регулювання економіки.

З точки зору класичної теорії регулювання, погляди щодо регулювання ринкової економіки на різних етапах розвитку суттєво відрізнялись: одні наукові школи визнавали тільки ринковий механізм регулювання (саморегулювання), інші – наголошували на необхідності посилення ролі держави в ринкових умовах [7, с. 243].

Так, згідно з концепціями англійської наукової школи (друга пол. XVIII – поч. XIX ст.), представниками якої були видатні економісти А. Сміт і Д. Рікардо, основним регулятором економічних процесів вважався ринковий механізм, який ефективно розподіляє ресурси, автоматично встановлює економічну рівновагу між попитом та пропозицією і заперечує необхідність втручання у ці процеси держави [8, с. 68].

Економічна школа монетаризму проголошує відмову від широкого втручання держави в економіку, відаючи перевагу непрямим методам, а саме – регулюванню грошового обігу.

Неокласична теорія (А. Пігу, К. Менгер, Ф. Візер та ін.) у своїй основі оперує дослідженнями діяльності і поведінки окремих суб'єктів ринку стосовно забезпечення часткової ринкової рівноваги [1]. Спираючись на закон ринку Ж. Б. Сея, згідно з яким пропозиція товару завжди породжує попит, неокласики обґрунтовували саморегулюючий характер ринкової економіки, спроможність механізму вільної конкуренції до відновлення порушення рівноваги і забезпечення динамічного, безкризового розвитку. Теорія неокласичного напрямку – це теорія раціональних очікувань, яка виходить з того, що заходи держави щодо стабілізації економіки є неефективними. Таке положення обумовлюється тим, що суб'єкти господарювання (підприємці, споживачі, наймані робітники), осмислюючи всю інформацію про об'єкти, які мають для них грошовий інтерес, а також можливі наслідки економічної політики держави, поводять себе відповідно, приймаючи оптимальні (найкращі для себе) рішення, які покращують їх добробут на основі отримання додаткового прибутку.

Згідно з теорією національноорієнтованої економіки Ф. Ліста, економічна система надає переваги регулюванню розвитку національної економіки, що суттєво впливає на ринок праці, зайнятість населення [4, с. 128]. Крім того, держава як основний інститут забезпечення економічного добробуту нації має інвестувати в науку, освіту та транспортну систему відповідні кошти. Положення про регульовану національною державою ринкову економіку мали значний вплив на економічний і політичний розвиток США, Італії, Чехії, Індії, Японії.

Основним постулатом теорії економіки пропозицій (70 – 80-ті рр. ХХ ст.) – автори Р. Хол, Г. Талока, Й. Броузон та ін. – є обмеження втручання держави в економічні процеси і стимулювання приватної власності і підприємництва. Особлива роль при цьому відводиться державним фінансам: зниженню податків, зменшенню державних витрат, скороченню кількості коштів в обігу за допомогою політики в області державного кредиту.

Марксистська економічна школа, заснована на вченні К. Маркса, обґрунтовує необхідність зменшення приватної власності та конкуренції, заміни стихійного розвитку цілеспрямованим впливом держави на соціально-економічні процеси за допомогою плану, на основі суспільної (загальнонародної) власності [5, с. 46, 55].

Кейнсіанський напрямок розвитку економічної теорії започаткував видатний англійський економіст Джон Мейнард Кейнс (1883 – 1964 рр.). Він обґрунтував необхідність державного регулювання ринкової економіки [3, с. 225–229]. У теоретичному аспекті роботи Д. Кейнса сприяли зародженню нового напрямку економічної теорії – макроекономіки, застосуванню агрегованих економічних величин в економічному аналізі національного господарства, введенню в обіг найважливіших математичних інструментів і прийомів. Заслуга Д. Кейнса полягає також у тому, що він виступив проти традиційної класичної теорії, з'ясував основні механізми та інструменти державного впливу на економіку (стимулювання сукупного попиту шляхом заохочення інвестиційної діяльності, розширення державних закупівель, підвищення рівня зайнятості як фактора зростання доходів населення, проведення раціональної фіскальної політики тощо).

Інституціональний напрямок досліджень (інституціоналісти соціологічної школи “чистого” інституціоналізму, неінституціоналісти) економічної теорії відрізняється від інших наукових шкіл нетрадиційністю підходів до дослідження економічних процесів. Особливість теорії суспільного вибору полягає в тому, що власний інтерес інституціоналісти вважають основним збуджуючим мотивом діяльності не тільки індивіда і фірми, які вступають у відносини між собою, але і суспільного життя в цілому.

Узагальнюючи теоретичні положення економічної теорії різних наукових шкіл, слід зазначити, що тільки за методологією теорії ринку вільної конкуренції економічні процеси регулюються ринковими механізмами і заперечується вплив на економічні процеси зовнішнього регулювання, тобто держави. Інші наукові школи дотримуються правила, що економічні і соціальні процеси, поряд з ринковими механізмами регулювання потребують втручання держави, тобто зовнішнього регулювання.

Як свідчать дослідження, функціонуючі в сучасних умовах економічні системи різних країн значною мірою адаптуються до глобалізації економічних і соціальних процесів. У цьому сенсі проблематичними постають питання пристосування, адаптації перехідної економіки України до умов світової глобалізації і, зокрема, її важливого суб'єкта – СОТ, яка займає провідне місце в

міждержавних регулюючих системах, що безпосередньо впливають на ринок праці, зайнятість населення. Зі вступом України до СОТ з'явилися нові вимоги до формування ринку праці і використання робочої сили, які виходять за межі держави і потребують методологічного обґрунтування відповідних механізмів регулювання ринку праці з урахуванням національних особливостей і умов інтеграції у світову економіку.

У сучасній економічній науці обґрунтовується необхідність доповнення механізмів саморегулювання відповідними механізмами і методами державного регулювання різних соціально-економічних процесів як на рівні держави, так і на рівні її структур. У той же час, такій важливій проблемі, як обґрунтування граничного рівня втручання держави в регулювання ринкової економіки, у т.ч. ринку праці, як у теорії, так і на практиці не надається належної уваги.

Система саморегулювання ринкової економіки і ринку праці не охоплює ті сфери суспільної діяльності, що продукують послуги, товари, які не мають платоспроможного попиту, але необхідні для функціонування суспільства і держави (обороздатність країни, збереження і благоустрій довкілля, соціальний захист населення, культура, деякою мірою освіта, охорона здоров'я тощо). У цих сферах взаємодія суб'єктів відображається лише в необхідності надання державою певних коштів на функціонування цих систем. Проблема полягає лише в можливості надання державою з бюджету необхідних коштів.

Тому й існують сфери діяльності, які потребують державного регулювання, у тому числі такі, як забезпечення зайнятості у владних і управлінських структурах держави (регіонів), оборона, охорона довкілля, частково освіта, охорона здоров'я. Тобто, можна стверджувати, що частина ринку праці знаходиться поза впливом механізмів саморегулювання, але як суспільна необхідність потребує державного регулювання, соціальної підтримки і захисту. Ці сфери діяльності, які частково або повністю "випадають" із системи механізмів саморегулювання ринку праці, носять системний, відносно постійний характер. В основі доцільного втручання держави в регулювання цих сфер знаходиться соціальна політика. Тобто, в системі регулювання ринку праці присутні механізми державного регулювання і механізми саморегулювання. Державні механізми, як показали дослідження, регулюють сектор ринку праці, який не охоплюється механізмами саморегулювання. За своєю сутністю цей сектор ринку праці є системним, постійно діючим, стабільним у своєму складі і у своєму суспільному значенні. Він характеризується відносною статичністю або незмінністю, яка пояснюється тим, що за всіх умов зміни ринку праці (коливання попиту, пропозиції робочої сили, рівня заробітної плати, рівня безробіття) його склад і стан обумовлюються суспільною необхідністю і нормативно визначається державою. Цю частину ринку праці можна визначити як постійну складову його державного регулювання.

Інший блок державного регулювання знаходиться у сфері дії механізмів саморегулювання ринку праці як засіб усунення або послаблення дії факторів недосконалості цього ринку. Механізми регулювання цього блоку є досить

різноманітними за видами і за своїм призначенням (правові, економічні, кредитно-фінансові тощо). Цю частину ринку праці можна визначити як змінну складову його державного регулювання.

Постійна складова державного регулювання ринку праці (охорона здоров'я, культура, освіта, соціальний захист) регламентується нормативно державою на певний період і обумовлюється статтями бюджету в розмірах, визначених державою, і практично не залежить від стану ринку праці. Постійна складова не пов'язана із системою саморегулювання ринку праці.

Змінна складова системи державного регулювання ринку праці – це регулювання тієї частки робочої сили, яка бере безпосередню участь у виробництві товарів (послуг) і має платоспроможний попит. Механізми регулювання спрямовані на усунення недоліків у системі саморегулювання. Ці механізми є динамічними, бо повинні реагувати на ситуацію на споживчому ринку товарів. Саме механізми регулювання цієї складової необхідно узгоджувати з механізмами системи саморегулювання, оскільки саме тут держава і втручається в сферу ринкової системи саморегулювання.

Більшість учених-економістів вважають, що державне втручання в регулювання ринку праці повинно бути мінімальним. Це твердження найбільшою мірою стосується, на наш погляд, змінної частини механізму регулювання ринку праці, де застосування державних регуляторів обмежується. Виходячи з цього, мінімізація впливу державного регулювання повинна стати визначальним принципом узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання, щоб класичним регуляторам ринкової економіки на ринку праці (ціна робочої сили, попит, пропозиція робочої сили) найменше завадити виконувати функції саморегулювання.

Навпаки, державне регулювання повинно доповнювати, допомагати саморегулюванню в підвищенні зайнятості населення, мобільності і конкурентоздатності робочої сили, добробуту і якості життя.

Виходячи з цього, мінімізація впливу державного регулювання ринку праці передбачає узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і механізмів саморегулювання як послідовних дій держави (інститутів) в усуненні дисбалансу на ринку праці, переваг у практичній діяльності науково обґрунтованими методами регулювання ринку праці. Ці методи в поєднанні з механізмами регулювання мають запобігати інфляційному зростанню платоспроможного попиту населення і одночасно сприяти розширенню обсягів виробництва послуг і товарів, що дозволить забезпечити підвищення ефективності економіки.

Основна мета діяльності держави на ринку праці – це забезпечення теоретично можливої максимальної зайнятості населення з одночасним підвищенням рівня і якості життя усього суспільства. Максимально можлива зайнятість у сучасному уявленні виглядає як повна зайнятість частки населення, яка вийшла на ринок праці, за виключенням категорії працівників, які в даний час змінюють місце роботи або тимчасово не працюють унаслідок структурних змін

у виробництві. Ця категорія осіб постійно присутня на ринку праці, що вважається нормальним явищем на ринку праці.

Ураховуючи те, що коригуючі дії держави в регулюванні соціально-економічних процесів є довгостроковими в часі, співвідношення механізмів впливу (державного і ринкового) буде змінюватися: від переважання державного впливу на початку аналізу до зведення цього впливу до мінімуму в кінці аналізу. Це обумовлює необхідність регулювання ринку праці в довгостроковому періоді на основі прогнозування трудових ресурсів, які потребують задіяння в кінці прогнозованого періоду, тобто складе гранично необхідну зайнятість, яку має забезпечити держава за допомогою механізмів регулювання. Ця величина і буде характеризувати теоретично можливу максимальну зайнятість.

Тобто, процес узгодження взаємодії механізмів державного регулювання і саморегулювання на ринку праці потребує його розвитку в довгостроковому періоді, в кінці якого теоретично можливим є досягнення повної зайнятості. При цьому рівень і якість життя населення не повинні погіршуватись.

Такими чином, проведені дослідження механізмів регулювання ринку праці дозволили розширити, прийняті в класичній економічній теорії склад факторів механізмів саморегулювання та виявити їх вплив на ринок праці; теоретично обґрунтувати і запропонувати напрямки узгодження взаємозв'язку механізмів саморегулювання і механізмів державного регулювання ринку праці як методології дослідження і вирішення проблем державного регулювання ринку праці, зайнятості населення. Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні взаємодії цих механізмів регулювання в умовах інтеграції України до глобалізаційних процесів на основі формування національно орієнтованої економіки і врахування світових тенденцій регулювання соціально-трудова відносин.

Література:

1. *Визер Ф.* Теория общественного хозяйства / Ф. Визер // Австрийская школа в политической экономии. – М., 1992. – 256 с.
2. Економічна енциклопедія. – К. : ВЦ “Академія”, 2001. – Т. 1. – 863 с.
3. *Кейнс Дж. М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс / пер. с англ. проф. Н. Н. Любимова ; под ред. д.э.н., проф. Л. П. Куракова. – М., 1999. – 340 с.
4. *Лист Ф.* Национальная система политической экономии / Ф. Лист. – М. : Европа. 2005. – 234 с.
5. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1978. – Т. 1. Кн. 1. – Процесс производства капитала. – 907 с.
6. *Міненко В. Л.* Держава як суб'єкт регіонального ринку праці та зайнятості населення / В. Л. Міненко ; за ред. д.е.н. проф. О. Ю. Амосова. – Х. : УАДУ (ХФ), 2001. – 41 с.

7. *Міненко В. Л.* Порівняльний аналіз світових моделей державного регулювання економіки та ринку праці / В. Л. Міненко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Магістр”, 2009. – Вип. 3 (26). – С. 240–247.

8. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Эксмо, 2007. – 960 с. – (Серия: Антология экономической мысли).

Надійшла до редколегії 02.09.2013 р.